

Kozłowski, Tomasz Kuba

"Harcerska prasa konspiracyjna 1939-1945" : wystawa w Królikarni

Muzealnictwo 30, 75-80

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

jedną całość. Krzysztof Burnatowicz zilustrował ekspozycję muzyką Stevie Wondera współpracującą z dynamiczną i pełną ekspresji oprawą plastyczną, wywołującą u widza silne napięcie emocjonalne.

Adam Kaczkowski — znakomity fotografik, autor licznych albumów, zaprezentował tu swój kunszt w dziedzinie fotografii sepiowanej, tworząc ze starych, pożółkłych zdjęć niezwykle sugestywne kompozycje.

Bogactwo ikonograficzne wystawy zawdzięczamy osobom prywatnym: pani Anieli Kmita-

-Piorunowej, Barbarze Drapczyńskiej, Ewie Radzikowskiej, Juliuszowi B. Deczkowskiemu, ale przede wszystkim Jakubowi Z. Lichańskiemu, dzięki któremu ze zbiorów Biblioteki Narodowej mogliśmy wypożyczyć całą kolekcję rękopisów i prac plastycznych Baczyńskiego.

Konsultacje pani Anieli Kmita-Piorunowej, pana Wiesława Budzyńskiego i Juliusza B. Deczkowskiego pomogły autorce scenariusza — niżej podpisanej oraz komisarzowi wystawy Jackowi Chromemu w stworzeniu ekspozycji, która cieszyła się nie notowaną od lat popularnością.

Jolanta Pol

L'exposition sur „Kamil Krzysztof Baczyński” au Musée de Littérature à Varsovie

L'exposition monographique consacrée à Krzysztof Kamil Baczyński fut organisée par le Musée de Littérature et par la Bibliothèque Nationale pour commémorer le 40-ème anniversaire de la mort du Poète. Elle avait pour but montrer l'oeuvre notable et extrêmement intéressante du représentant de la génération des jeunes poètes de l'époque de l'occupation allemande.

L'exposition présentait les plus importants thèmes et problèmes de la poésie de Baczyński. Elle montrait les différentes fascinations du jeune poète qui cherchait consciemment son propre chemin artistique. On choisit les chansons de Stevie Wonder comme fond musical qui correspondait parfaitement à l'arrangement plastique, dynamique et plein d'expression, et qui provoquait chez le visiteur une grande tension émotionnelle.

Tomasz Kuba Kozłowski

„Harcerska prasa konspiracyjna 1939–1945”. Wystawa w Królikarni

Od kwietnia do września 1981 r. w Muzeum Woli w Warszawie czynna była wystawa „70 lat Harcerstwa Polskiego”. Zorganizowanie tej — cieszącej się ogromnym powodzeniem — ekspozycji udowodniło, że brak Muzeum Harcerstwa nie może być przeszkodą w organizacji wystaw poświęconych dziejom tego ruchu. Powstały w grudniu 1982 r. Społeczny Komitet Organizacyjny Muzeum Harcerstwa w Warszawie z tą właśnie myślą przygotował cykl wystaw prezentujących różne przejawy działalności Harcerstwa. Dzięki życzliwości i oso-

bistemu zaangażowaniu się mgr Aleksandry Kodurowej — kuratora muzeum — pierwszą placówką, która podjęła się współpracy z Komitetem było Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego w Warszawie.

Wybór tematu wystawy: harcerska prasa konspiracyjna 1939–1945, nie był przypadkowy. W 1984 r. przypadały dwie ważne rocznice: 40 rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego i 45 rocznica powstania Szarych Szeregów. Nawiązanie do tych rocznic wiązało się z zamiarem pokazania mało znanych faktów

1. Powielanie „Przeglądu Polskiego” w nocy (8 12 1941) w niemieckim urzędzie w Krakowie na pl. Szczepańskim 5.

1. „Revue Polonaise” en polycopie pendant la nuit (8 12 1941) dans le bureau allemand à Cracovie 5, Place Szczepański.

z działalności Harcerstwa z lat okupacji. Do-tychczas prasa konspiracyjna — w tym i har-cerska — stanowiła mniej lub bardziej widocz-
ne uzupełnienie ekspozycji muzealnych poświę-
conych okresowi okupacji. Tu miała stać się
głównym elementem ekspozycji. Brak doświad-
czeń w przygotowaniu tego typu wystawy,
ograniczone możliwości ekspozycyjne, wreszcie
niewielka literatura przedmiotu nie ułatwiała
zadania.

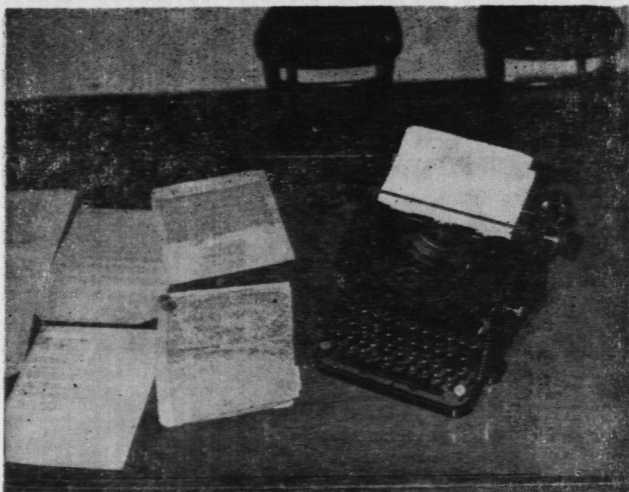
Dodatkowym utrudnieniem było zakwalifiko-
wanie egzemplarzy prasy konspiracyjnej do
tzw. cymeliów. Praktycznie uniemożliwiało to
wypożyczenie druków na wystawę z placówek
dysponujących największymi zbiorami wydaw-
nictw konspiracyjnych (Biblioteka Narodowa,
Centralne Archiwum KC PZPR, Biblioteka

Uniwersytetu Warszawskiego i in. Tylko 20%
ekspонатów udostępniły placówki państwowe
(Instytut Historii PAN, Archiwum Państwowe
m.st. Warszawy, Archiwum Państwowe w Tar-
nowie, Archiwum Głównej Kwatery ZHP).

Powstała zatem konieczność oparcia wysta-
wy o materiały znajdujące się u prywatnych
właścicieli i kolekcjonerów. Wykorzystanie
zbiorów prywatnych udostępnionych przez kil-
kadziesiąt osób z terenu całego kraju stało się
zresztą głównym atutem wystawy. Dotarcie do
wydawców, redaktorów, kolporterów harcer-
skiej prasy konspiracyjnej, a także do ich ro-
dzin umożliwiło wyeksponowanie materiałów
dotąd nigdzie nie prezentowanych, często nie
znanych nawet specjalistom, czy wręcz uzna-
nych za zaginione. Dzięki ekspozycji dotarto
do egzemplarzy kilkunastu pism do tej pory
nigdzie nie odnotowanych. W odniesieniu do
kilkudziesięciu pism ujawniono numery nie za-
chowane w zbiorach publicznych. Dobitym
świadcstwem wagi zgromadzonych materiałów
jest wykonanie przez Bibliotekę Narodową w
Warszawie mikrofilmów z prawie wszystkich
pism i pisemek zebranych przez organizatorów
wystawy. Dzięki temu egzemplarze harcerskiej
prasy konspiracyjnej dostępne są każdemu za-
interesowanemu w Czytelni Mikrofilmów Bi-
blioteki Narodowej.

Mowa tu jednak o efekcie, sukcesie wystawy
prezentowanej w Muzeum im. Xawerego Du-
nikowskiego przez sześć miesięcy. Ekspozycja
kilkakrotnie zmieniała swą postać; pierwsza
wersja przygotowana została jako pokaz dla
uczestników XIV Rajdu Arsenał w dniach 24—
26 marca 1984 r. W ciągu trzech dni podziemia
Królikarni, gdzie zorganizowano wystawę, od-
wiedziły drużyny harcerskie z Ostrowa, Kra-
kowa, Wrocławia, Gdańska, Sosnowca, Kato-
wic, Łodzi, Pleszewa, Tarnowa, Szczecina, To-
runia, Opola, Zakopanego i innych miejscowo-
ści kraju. Głównym akcentem pokazu były
wydawnictwa i pamiątki dotyczące akcji uwol-
nienia więźniów pod Arsenalem przeprowadzo-
nej przez Szare Szeregi 26 marca 1943 r.

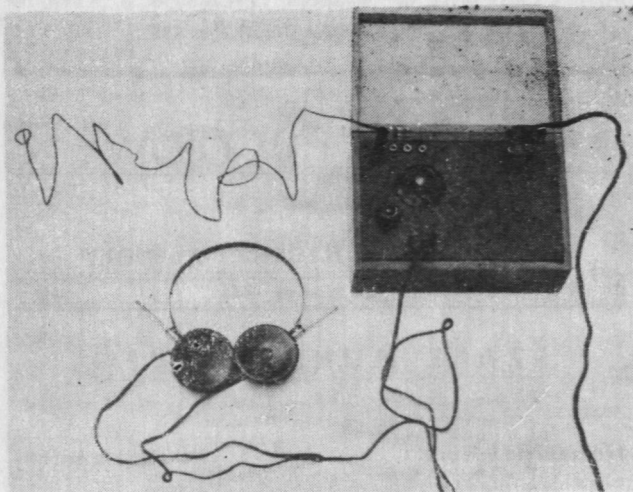
Właściwy kształt wystawa uzyskała 2 kwiet-
nia 1984 r., w dniu oficjalnego otwarcia. Eks-
pozycja, zajmująca dwa pomieszczenia w sute-
renie pałacyku, składała się z dwóch części.
W pierwszej, wykorzystując oprawę jaką sta-

2. Maszyna do pisania wykorzystywana w latach okupacji przez harcerzy z Nowego Sącza.

2. Machine à écrire utilisée pendant les années d'occupation allemande par les éclaireurs de la ville de Nowy Sącz, au sud de la Pologne.

nowiły okratowane piwniczne okna oraz zakamarków pod schodami, urządzono konspiracyjny lokal oddający nastrój i warunki pracy zespołów redakcyjnych. Zgromadzono w nim liczne eksponaty związane z wydawaniem i redagowaniem podziemnej prasy harcerskiej. Znajdowała się tu m.in. maszyna do pisania wykorzystywana w latach okupacji przez harcerzy z Nowego Sącza, powielacz bębnowy służący do powielania prasy Szarych Szeregów w Mościcach, oryginalne notatki i bruliony artykułów z teczki redakcyjnej pisma Organizacji Harcerów — „Dziś i jutro”, drewniana, kuchenna półka z wmontowanymi skrytkami z mieszkania Aleksandra Kamińskiego oraz skrytka w pudełku na przybory do szycia używana w jednym z konspiracyjnych lokali w Warszawie. Rozciągnięta na podłodze hitlerowska flaga, jedna z kilku zerwanych przez harcerzy z warszawskiej Zachęty przypominała o zwyczaju deptania znaku swastyki podczas konspiracyjnych spotkań i zbiórek. Mimo starań, organizatorom nie udało się wypożyczyć innych przedmiotów związanych z działalnością wydawniczą konspiracyjnych organizacji harcerskich (np. teczka z podwójnym dnem służąca do przenoszenia prasy używana przez Aleksandra Kamińskiego, oryginalne matryce pisma „Przegląd Polski” wydawanego przez Szare

3. Odbiornik radiowy wykonany na zlecenie Głównej Kwatery Szarych Szeregów, używany przez wydawców prasy harcerskiej w Pińczowie.

3. Radio construite à la demande du Quartier Général des „Files Grises”, utilisée par les éditeurs de la presse des éclaireurs à Pińczów.

Szeregi w Krakowie, radiostacja służąca do prowadzenia nasłuchu radiowego przez redaktora „Przeglądu Polskiego”). W ostatniej fazie ekspozycję uzupełnił odbiornik radiowy wykonany na zlecenie Głównej Kwatery Szarych Szeregów, a używany przez wydawców prasy harcerskiej w Pińczowie. Większość wymienionych wyżej eksponatów znajduje się w zbiorach prywatnych.

Drugą, zasadniczą część ekspozycji stanowiły plansze i gabloty z egzemplarzami harcerskiej prasy konspiracyjnej. W sierpniu część wystawy poświęconą prasie harcerskiej w Powstaniu Warszawskim rozszerzono o kilka plansz obrazujących udział Harcerstwa w Powstaniu (m.in. harcerska poczta polowa, prasa Powstania Warszawskiego informująca o udziale harcerzy w walkach, harcerskie bataliony: „Wigry”, „Zośka”, „Parasol” i „Gustaw”). Z ciekawszych eksponatów warto wymienić kolekcję kart i kopert ze stemplami harcerskiej poczty polowej, rysunki i pastelem i ołówkiem wykonane przez 15-letniego harcerza z batalionu „Gustaw”, czy wyposażenie harcerza z batalionu „Zośka” (plecak, celta i lornetka).

Zamiarem organizatorów wystawy była prezentacja egzemplarzy harcerskiej prasy konspiracyjnej z pokazaniem sylwetek jej redaktorów i wydawców, w powiązaniu z materiałami

„A JEŚLI KOMU DROGA OTWARTA DO NIEBA TYM, CO
SŁUŻĄ OJCZYZNIE” J. KOCHANOWSKI

DWUTYGODNIK RYCERZY ZAWISZY

Nr. 22

24 Grudnia 1943

ROK II

SZARE MUNDURY MFG

Czy pragniesz dowieść, żeś mężczyzną w duchu, choć młody?
Ze piagnieniem twoim — żołnierska twarda Słuzba?
Ze z Bogiem i Polską w sercu umiesz żyć i walczyć?

TAK, JESTEM GOTÓW!

TAK, JESTEM GOTÓW!

Włóż walczysz bédziesz z nieporządkiem polskiego życia?
Włóż pódziesz w jesień, zimę czy lato na posterunek?
Włóż zostawisz sprawy własne, a przywdziejesz mundur?

TAK, JESTEM GOTÓW!

TAK, JESTEM GOTÓW!

BĘDĘ ZATEM

twardy w postanowieniach i nieugięty w działaniu
wierny obietnicom, złożonej Bogu i Sprawie Narodu
czysty w myśli i słowie, a poświęcony mej Służbie

razem z milonem młodych

zaciągnę się dziś w rycerskie szeregi MAFEKINGU
gdy przyjdzie rozkaz, z całą Polską pojde do walki
walce tej oddam wszystkie moje siły, oddam i życie
Mafeking nie jest rozgrywką dla znużonych, to jest praca, Szara, codzienna praca — ty-
ny, ani wycieczki dla żądnych wrażeń. le, że tu, w Mfg, praca dla wolności
Nie oczekuj, że znajdziesz tu emocje, przy- i Wielkości Polski, praca w niekończących
godę, niezwykłe i romantyczne — jak w się szeregach: Młodych, praca żołnierską
powieści Maxa Barada. To po prostu peł- pod dowództwem młodych Przedo-
nienie obowiązków, a obowiązkiem jest zwyk- ków w Ryckich Batalionach Mafekinga.

NIE MA POLSKI BEZ WALKI
WALKA NA CODZIEŃ TO SŁUŻBA
SŁUŻBA MŁODYCH — MFG

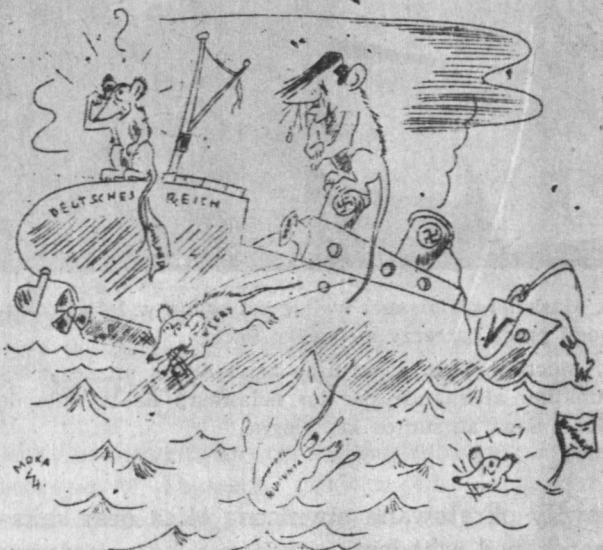
MILION JEST ŻOŁNIERZY MAFEKINGU

na ucho...

ROK
II.

TYGODNIK KATOLICKO-CHRYŚCJAŃSKI
26 XII 1944

Nr 10/16

Z tonącego okrętu szosury uciekają...

dotyczącymi problemów poruszanych na łamach piśmiennictwa. Zamysł ten, choć nie w pełni i w sposób często niedoskonały, udało się jednak zrealizować. Bezpośrednie kontakty z redaktorami i wydawcami oraz rodzinami osób już nieżyjących pozwoliły na zaprezentowanie kilkunastu fotografii tych, dzięki którym ukazywały się konspiracyjne druki. Pozwoliło to — chociaż częściowo — wyeliminować anonimowość podziemnych wydawnictw. Możliwość konfrontacji artykułu z sylwetką autora, piśmiennika z osobą jego redaktora ma duże znaczenie w odbiorze ekspozycji. W niektórych wypadkach udało się zaprezentować fotografie przedstawiające zespoły redakcyjne przy pracy (harcerze podczas nasłuchu radiowego w Myślenicach, powielanie „Przeglądu Polskiego” w nocy w niemieckim urzędzie w Krakowie, zespół redakcyjny piśmiennika „Szarża” podczas pracy nad kolejnym numerem) czy budynki, w których prowadzono działalność wydawniczą.

Uwagi i uzupełnienia zgłaszane do organiza-

torów wystawy, a także nowe źródła informacji pozwoliły na wprowadzanie poprawek do ekspozycji. Na początku września 1984 r., miesiąc przed zamknięciem wystawy (przedłużonej na wniosek zwiedzających) dokonano trzeciej modyfikacji wystawy. Ekspozycję uzupełniły materiały zebrane już w czasie trwania wystawy. Ostatecznie, wśród około 250 eksponatów znajdowały się egzemplarze 57 pism i piśmienników wydawanych w 12 ośrodkach (Warszawa, Kraków, Pińczów, Rembertów, Mościce, Błonie, Charsznica, Częstochowa, Milanówek, Myślenice, Pruszków i Suchedniów). Warto podkreślić, że w zbiorach publicznych i prywatnych zachowane są egzemplarze 80 tytułów — spośród 101 — publikowanych przez harcerskie organizacje w latach okupacji. Lista ośrodków gdzie wydawana była harcerska prasa konspiracyjna, łącznie z tytułami zaginionymi, obejmuje 29 miejscowości. Zwiedzających informowała o tym mapa ich rozmieszczenia, która także była uzupełniana w miarę zdobywania nowych informacji. Dla porównania

warto dodać, że w dniu otwarcia wystawyznaczonych na niej było jedynie 16 ośrodków.

Jednym z wymiernych efektów wystawy jest skierowany w kwietniu 1985 r. do druku *Spis tytułów prasy harcerskiej 1939—1945* opracowany przez Halinę Szczepanik i Tomasza Kubę Kozłowskiego. Dzięki informacjom zebranych przy organizacji wystawy możliwe było zweryfikowanie i uzupełnienie prawie wszystkich dotychczasowych zapisów dotyczących konspiracyjnej prasy harcerskiej. Szkoda tylko, że publikacja tego typu nie mogła być udostępniona zwiedzającym ekspozycję w Królikarni. Będzie natomiast dobrym uzupełnieniem do projekcji slajdów z wystawy. Chcąc umożliwić obejrzenie ekspozycji środowiskom harcerskim, które nie dotarły do Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego, wykonano 10 kompletów barwnych

slajdów z wystawy. Koszty, w znacznej części pokrył Harcerski Krąg Seniorów w Warszawie. Zawierający 40 slajdów komplet uzupełniony będzie kaseta magnetofonową z nagraniem podkładem dźwiękowym. Zrealizowany zostanie w ten sposób zamysł organizatorów opatrzenia ekspozycji komentarzem dźwiękowym. Względny techniczne i finansowe nie pozwoliły na realizację tego projektu podczas trwania wystawy.

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że wszystkie prace związane z przygotowaniem i organizacją wystawy wykonane były społecznie. Niezbędne środki przeznaczone głównie na wyjazd i transport eksponatów zapewnił Zespół Historyczny Głównej Kwatery ZHP. Warta podkreślenia jest życzliwość i bezinteresowność całego zespołu osób, dzięki którym możliwe by-

4-7. Strony tytułowe konspiracyjnych pism harcerskich „Dwutygodnika Rycerzy Zawiszy”, „Bądź Gotów” i Tygodnika Satyryczno-Humorystycznego „Na ucho...”.

4-7. Les feuilles de titre des revues clandestines des éclaireurs: de la revue bimensuelle des „Chavaliers de Zawisza” — „Sois prêt” et la revue satirique semantale „A l'oreille...”

(Fot. J. Nalewajski 2; A. Janikowski 3)

ło zorganizowanie wystawy. Na szczególne wyróżnienie zasługuje grupa młodych instruktorów, członków Społecznego Komitetu Organizacyjnego Muzeum Harcerstwa w Warszawie, których zasługą jest podjęcie trudu organizacji tej i innych, planowanych wystaw. Nie sposób zapomnieć o pomocy i wyrozumiałości pracowników muzeum dla nie zawsze zgodnych z muzealnymi przepisami, działań organizatorów.

Gdy wielu z nich, bardzo wielu, już mówić, opowiadać nie może, gawędę o nich opowiadają Wam teraz te fotografie, te pożółkłe papierki. A choć stare to i skruszałe — wielka w nich siła i wielka z nich bije moc, młodość... Ona pozwala nam, Polakom, być. Czuwajcie.

Stanisław Broniewski ps. „Orsza” —
naczelnik Szarych Szeregów.

Słowa te, choć wypowiedziane przy innej okazji, są najlepszym mottem ubiegłorocznej wystawy w Królikarni. Dziesiątki podobnych, równie wzruszających wpisów zawiera księga pamiątkowa wystawy. Dziś jest świadectwem zainteresowania ekspozycją tych, którzy mimo nie najlepszych godzin otwarcia (muzeum czynne jest do godz. 16⁰⁰) przewinęli się przez podziemia Królikarni. Uczniowie szkół podstawowych i średnich, dawni harcerze, członkowie

Szarych Szeregów, Organizacji Harcererek, Harcerstwa Polskiego, Kręgu im. A. Małkowskiego i innych konspiracyjnych organizacji harcerskich, drużyny, szczepy, kręgi instruktorskie, harcerze i instruktorzy z całej Polski. Są też wpisy instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju, z Wielkiej Brytanii i Australii. Informacje o wystawie, oprócz prasy krajowej, zamieściły pisma harcerskie wydawane w Londynie i Vancouver.

Od 1980 r., od kiedy w muzeach państwowych zaczęto organizować wystawy poświęcone dziejom harcerstwa, wiadomo już, że mają one swoją własną publiczność — wielotysieczną rzeszę dawnych i obecnych harcerzy i instruktorów oraz licznych sympatyków tego ruchu. Publiczność, dla której odległość i trudy podróży nie stanowią przeszkody. Wystarczy przejrzeć księgi pamiątkowe kilkudziesięciu wystaw poświęconych historii harcerstwa zorganizowanych w całej Polsce w ciągu ostatnich kilku lat. Ekspozycja w Królikarni raz jeszcze przypominała tę prawdę, a także podstawowy postulat „harcerskiej” publiczności: Muzeum Harcerstwa. Wydaje się, że 75 rocznica powstania ruchu harcerskiego na ziemiach polskich, przypadająca w 1986 r. jest właściwym momentem do podjęcia decyzji o jego utworzeniu.

Tomasz Kuba Kozłowski

„La presse clandestine des éclaireurs, 1939 – 1945. Exposition dans le musée du palais „Królikarnia” à Varsovie

L'exposition „La presse clandestine des éclaireurs, 1939–1945” fut présentée à Varsovie dans le Musée Xawery Dunikowski, dans le palais „Królikarnia”, de mars à septembre 1984. L'inauguration de l'exposition était liée à deux importants anniversaires: le 40-ème anniversaire de l'Insurrection de Varsovie et le 45-ème anniversaire de la création de l'organisation des éclaireurs polonais „Les Fils Grises”. L'exposition était essentiellement composée de documents appartenant à des personnes privées et aux collectionneurs. Elle nous montra des éléments, jusqu'à présent peu connus du public, des activités des éclaireurs pendant les années de l'occupation allemande.

L'exposition était divisée en 2 parties. Dans la première on reconstruit un local qui rendait bien l'ambiance et les conditions du travail clandestin des rédacteurs de presse. Dans la deuxième on montra des exemples de la presse clandestine des éclaireurs et on présenta certains de ses rédacteurs et de ses éditeurs. Le grand intérêt manifesté par le public, principalement composé de jeunes mais aussi de ceux de l'ancienne génération — anciens membres des „Fils Grises” ou d'autres organisations clandestines des éclaireurs — démontra, une fois de plus, que la création d'un musée des éclaireurs est tout à fait justifiée.